

Opponensi vélemény

Kürtösi Katalin *Modernism on the 'Margin' – The 'Margin' on Modernism
Manifestations in Canadian Culture* című disszertációja

amelynek szóbeli védésre bocsátását és az MTA Doktora cím odaítélését támogatom

A szerző fő tézise, hogy nem beszélhetünk egy egységes nemzetközi modernizmusról, hanem inkább modernizmusokról, amelyek a helyi körülményeket is visszatükrözik. Mivel kétségkívül léteznek modernizmus-központok (a szerző Párizst, Londont és Berlint említi – de e tekintetben New York-ot is ide sorolhatjuk), a kanadai modernista kultúra (regény, festészet, dráma, költészet, irodalomtudomány) – hasonlóan a magyar modernista kultúrához – arra lehet példa, amit a 'perifériákon létező modernizmusként' lehet meghatározni. A szerző körültekintően és pontosan igyekszik definiálni, mit ért a fogalom alatt és alapos áttekintést nyújt a témára vonatkozó elméleti szakirodalomból. A könyvben mindvégig szem előtt tartja ezt a szempontot, ily módon szövegében végig jelen van egy inherens koherencia. A kanadai elméleti szakirodalomból Linda Hutcheont és Esther Trépaniert (egy irodalomtudóst és egy művészettörténészt) nevezi meg, akiknek gondolataira építkezik érvelése. Kürtösi okfejtésébe beépít egy fontos idézetet Kassák Lajostól is, aki író, művész, irodalomtudós és impresszárió is volt: az 1960-as évek elején keltezett szöveg 'felveszi a versenyt' bármely, általam olvasott elméleti meglátással arra vonatkozóan, hogy van jogosultsága egy 'marginális' (az ő esetében magyar) kultúra értelmezésének mind a szélesebb értelemben vett nemzetközi világvárosi kontextusban, mind az adott marginális kultúra saját történelmi környezetében. Ezekhez a premisszákhöz még Kürtösi hozzáteszi a társadalmi nem kérdéskörét, mint olyan tényezőt, ami a kulturális termékek marginalizációjában szerepet játszhat. A faji, etnicitás-beli és társadalmi nemet illető eltérések több ponton is szóba kerülnek, mint amelyek egy adott kultúrán belül a marginalizáció alapját képezhetik, de ezeket vagy nem tárgyalja részletesen (mint például a zsidó szerzők esetében), vagy csak az általánosság szintjén (mint az őslakos népek általános marginalizációját illetően Emily Carr életműve kapcsán), illetve nem tér ki ezekre (mint amilyen a szexualitás kérdése, kivéve egyetlen utalást Peter Childs művéből) – ennek oka talán az lehet, hogy híján vagyunk kiugró példáknak. Ez utóbbi jogosnak tekinthető, hiszen a torontói Francis Loring és Florence Wyle („The Girls”) páros kivételével magam sem tudnék példát felhozni arra, hogy a szexuális orientációt tekintve kisebbségnek tartható művészek az adott korszakban fontos műveket hoztak létre. Ráadásul a „The Girls” esetében nem beszélhetünk irodalmi alkotásokról, hanem szobrokról, így ez nem illett volna bele a szerző irodalomtudományi megközelítésébe. Ugyanakkor elfogadom Carr elemzését a társadalmi nemet, illetve a földrajzi helyzetet illető marginalizáció eseteként, ami megfelelően reprezentálhatja a többit is. Kürtösi alap- téziseit és paramétereit teljes mértékben megfelelőnek tartom olyan alappozícióként, amelyre kritikai és történelmi fejtegetéseit építheti.

Noha Kürtösi képzettségét tekintve nem művészettörténész, minden kétséget kizáróan igen jártas e területen, ugyanakkor érthető módon olyan képzőművészekre tér csak ki és elemez, akik festők és írók is voltak, mint amilyen Emily Carr, Bertram Brooker és Lawren Harris. Ezzel kapcsolatban meg kell említenem néhány művészettörténelmi hiányosságot – igaz pusztán egyetlen alkotó, Bertram Brooker esetében. (A Carr-ra és Harris-re vonatkozó szakirodalom tekintetében elismerés illeti a szerzőt, és azt is meg kell jegyezmem, hogy az első irodalomtudósok között van, aki egyáltalán írt Lawren Harris költészetéről!) Kürtösinek figyelmébe ajánlom Adam Lauder Brookerre vonatkozó írásait, mivel azok a modernitás és a média kérdéskörét taglalják, és hasznosak lehetnek, amennyiben a jelen munka átdolgozott kiadására sor kerülhet. Ez esetben árnyaltabbá kell tennie Brooker pusztán absztrakt festőként való besorolását (még akkor is, ha e tekintetben úttörő szerepet játszott Kanadában), és ki kellene térnie Brookernek az 1930-as – 1940-es években festett 'realista' képeire is. Eltekintve attól a tényről, hogy a két világháború közötti realizmusokat széles körben a

nemzetközi modernizmus részeként kezeli a művészettörténet, a jelen elemzéssel szemben Brooker realista művei sokkal jellemzőek e téren, mint Giorgio de Chirico (elismerten paradigmaticus) művei (feltéve, hogy egyáltalán ismerte de Chirico munkásságát, amiben nem vagyok biztos). Brooker „high modernizmusa” legfőképpen közeli barátjának, Lyonel LeMoine FitzGeraldnak, a winnipeg-i modernista-realista művésznek a műveiből eredeztethető: ez egyik napról a másikra 'eltérítette' Brookert az absztrakciótól a realizmus irányába (valódi „fordított modernizmusról” beszélhetünk tehát az ő esetében!), miután meglátta pályatársa fájáról és házokról készített precizionista rajzait és festményeit FitzGerald első torontói kiállításán, amit az Arts and Letters Clubban tartottak 1929-ben. Barátságuk is ettől az eseménytől datálható.

A kutatási terv alapvetésének megfogalmazása után Kürtösi meghatározza azokat a kritériumokat, amelyek alapján egy adott művet modernistának tekint; a kritériumok esetében a téma legjelentősebb szakértőinek műveire támaszkodik. Dicséretesnek tartom a szakirodalmi válogatást, hiszen a téma elméleti irodalma hatalmas: megfelelő arányban vannak jelen a külföldi és kanadai tudósok, illetve a nemzetközileg elismert kanadaiak. Megtaláljuk közöttük Terry Eagleton és Frederic Jameson amerikai marxista irodalomtudósokat, Jameson kanadai tanítványát, Glenn Willmott-ot, a kanadai Charles Taylort és Brian Trehearne-t, a francia-amerikai művészettörténészt, Serge Fauchereau-t, továbbá Daniel Schwarzot, Raymond Williamst, John Jervist, a szerző honfitársát, Szabadi Judit művészettörténészt – és a névsor folytatható számomra ismeretlen szerzőkkel különböző területekről és országokból. Kürtösi világos különbséget tesz a 'modernizmus' (kulturális kategória) és a 'modernitás' (történelmi kategória) között, ami alapvető fontosságú, és ahhoz is hozzásegíti, hogy pontosabban vizsgálja jól körülhatárolt területét. Példáit a kanadai kultúra-történetnek a huszadik század elejétől a közepéig tartó időszakából választja (jórészt irodalmi művekre térve ki, hiszen az irodalomtudomány a fő kutatási területe), ezen belül is a korszak két kulturális metropolisza, Torontó és Montréal kanonikus íróinak műveiből, továbbá kitér egy kiugróan fontos példára a 'periféria perifériájáról', a festő és író Emily Carr munkásságára. Helyesen mutat rá Kürtösi, hogy Carr többszörösen marginalizált helyzetben alkotott: társadalmi neme, lakóhelyének földrajzi helyzete és excentrikus alkata révén. Ebben eltér a könyvben elemzett többi szerzőtől, akiknek többsége világvárosban élő férfi (mint amilyen Harris, McLuhan, Klein, Brooker), s marginalizációjuk pusztán abban áll, hogy kanadaiak. Kivételt képez A. M. Klein, aki zsidó vallását aktívan gyakorolta, ami miatt bizonyos fokig marginalizált helyzetben volt egy olyan országban, ahol a nyilvános anti-szemitizmus széles körben elfogadott gyakorlat volt a tárgyalt időszakban. Ez lehet valószínűleg az oka, hogy a marginalizáltságot nem terjeszti ki Leonard Cohenre és Mordecai Richlerre, akik a 60-as évek elején váltak ismertté. (Kürtösi nem méri fel, vagy nem tér ki arra, milyen nyílt és elterjedt volt az anti-szemitizmus Kanadában az 1960-as évekig: közéleti megnyilvánulások (táblák, újsághirdetések), kimondott vagy kimondatlan kvóták, nyílt tilalmak az egyetemeken, számos kerületben a közhivatalokban, stb., különösen Montréalban.)

Kanada kontextusában Linda Hutcheon leginkább a posztmodern irodalom elemzési megközelítések úttörőjeként, továbbá a kanadai posztmodern alkotások értelmezőjeként ismert (aki egyúttal a posztmodernizmus nemzetközi jelentőségű tudósa is). Ilymódon a kulturális modernizmus versus posztmodernizmus problematikája, vagy inkább folytonossága szükségszerűen szóba kerül a könyvben. Ebben a tekintetben Kürtösi a szerintem védhetőbb álláspont mellett érvel, nevezetesen, hogy a tipikusan posztmodernnek tekintett megközelítések legtöbbike már a modernizmus kanonikus műveiben is jelen volt, így tehát a distinkció nem olyan hasznos, mint amilyennek szeretnénk, vagy inkább azt mondhatjuk, hogy a két kategória egyazon kulturális tendenciát ír le, de eltérő súlypontokkal. Mindenesetre tipikus a szerző átgondolt és intelligens megközelítésére, hogy nem pusztán szóba hozza, hanem értelmezi is ezt a kényes, de jelentős problematikát.

Kürtösi kitér a kanadai irodalomelméleti írásokra, sőt az általa tárgyalt szerzők/művészek életéről és művészetéről született meta-művészeti alkotásokra is. Érdekes meglátása (bár erre a konklúzióban

nem tér vissza), hogy a modernizmusra, a médiára és a központ-periféria kérdéskörre vonatkozó kanadai elméleti szakirodalom (Scott, Brooker, Smith, Innis, Frye, McLuhan) nemzetközi színvonalú és/vagy jelentőségű, miközben az embernek az az érzése, hogy ez nem érvényes a korszak kanadai kulturális termékeinek többségére. Ez igen lényeges, és véleményem szerint pontos meglátás. Talán ez lehetett volna a kötet egyik fő gondolata, hogy jobban kidomborodjék a lényeg.

Kürtösi francia és angol nyelvű szövegeket is elemez könyvében, ami – érzésem szerint – némileg zavarossá teszi azt: miközben érthető ez a megközelítés (végül is Kanada egy hivatalosan kétnyelvű politikai egység), úgy vélem, ez túl ambíciózus vállalkozás, különösen abban a kontextusban, amelyben maga a nemzeti öntudat az egyre elterjedtebbé váló modernista kulturális önkifejezésben öltött testet (amire Kürtösi is utal, helyesen): ez a megközelítés nem jellemző az ún. 'világvárosi' modernizmusokra – jelentős kivétel ez alól Írország, amit Kürtösi is megemlít. Hogy ez érvényes az angol nyelvű kanadai kulturális megnyilvánulásokra, az egyértelmű: Harris és a Hetek, Emily Carr, Brooker jó példák és Kürtösi kiválóan dolgozza ki ezt az aspektust. Azonban a francia-kanadai nacionalizmus meglátásom szerint olyan ideológia, amely egyértelműen az angol-kanadai nacionalizmussal szemben formálódott, és már a 19. században feltűnt (a modernista kulturális jelenségek előtt), így pusztán érintőlegesen köthető ahhoz a kis-számú irodalmi példához, amelyek a jelen kötet említ. Ebből következőleg a francia-kanadai irodalomban megjelenő modernizmus és annak a québeci nacionalizmussal való kapcsolata számomra homályos marad, miközben az angol-kanadai irodalom tekintetében érvelése teljes mértékig meggyőző.

A monográfiában problematikusnak érzem, hogy miközben a középponti téma a központ-periféria/világváros-kisváros dialektikára épül, amihez segítségül hívja saját élet-tapasztalatát is, amennyiben a budapesti központtól távol eső, de a modernista kulturális tevékenység szempontjából fontos helyeken (Kecskemét és Szeged) élt és dolgozott, tehát miközben ez a problematika a könyv kezdetétől jelen van, a kanadai marginális modernizmusra a Victoriában élő és alkotó Emily Carr munkássága az egyetlen jelentős példája. (Véleményem szerint ezt nem ellensúlyozza kellően Ross és Watson megemlézése.) Ugyanakkor – Kecskeméttel és Szegeddel ellentétben – Victoriában összességében véve nem volt jelentős kulturális közélet. Amint azt Kürtösi is kiemeli, Emily Carr nagyon elszigeteltnek érezte ott magát. Viszont Kürtösi mégis említ egy másik regionális központot Kanadában, ahol igenis jelentős kulturális tevékenység folyt az adott időszakban – ez pedig Winnipeg. Miközben izgalmas utalásokat tesz a város kulturális életének gazdagságára a korszakban, ennek kidolgozására nem kerül sor. Amennyiben terjedelmi korlátok miatt történt ez, szerintem elhagyhatta volna az Emily Carr életét taglaló művészi alkotásokat (amelyek többsége kívül esik a vizsgált korszakon, és e művek tekintetében a modernista elemek sem egyértelműek, így nem épülnek szervesen a gondolatmenetbe) – ehelyett a pusztán említésen túl érdemben ki lehetett volna térni legalább néhány olyan íróra, akik ebből a városból vagy környékéről indultak, mint például a német-kanadai Frederic Philip Grove, az angol-kanadai Margaret Laurence, a magyar-kanadai John Marlyn, vagy a zsidó-kanadai Adele Wiseman, hogy a kiváló modernista művésztől és levél-írótól (amelyek címzettje például Bertram Brooker), Lyonel LeMoine FitzGeraldrol, vagy akár a kivételesen tehetséges Walter Phillipsről már ne is szóljunk (utóbbi kiváló képzőművészeti író volt, aki már az 1920as-30-as években foglalkozott a modernizmuskérdéssel). A manitobai szerzők közül részletesebben pusztán Marshall McLuhan-nel és Bertram Brookerrel foglalkozik, de esetükben sem hangsúlyozza ki manitobai/winnipegi kötődésüket. Alfejezet szól viszont Sinclair Ross *As for Me and My House* című könyvéről, amelyet többek az egyik legelső kanadai modernista regénynek tartanak: ez Ross Saskatchewanban töltött ifjúkori élményein alapul, bár már Winnipegben írta: erre a tényre nem utal a szerző.

A kanadai regionális modernista központokat illetően szólnak a winnipegihez hasonló érvek amellet is, hogy Vancouverre kitérjen a szerző, de ebben az esetben figyelembe vehetjük, hogy British Columbia tartományt legalább részben 'lefedte' Emily Carr munkásságának részletes bemutatása. Mivel nincsenek más, valóban jelentős regionális központok a modernista kulturális

tevékenység vonatkozásában az adott korszak Kanadájában (Halifax kifejezetten nem nevezhető ilyen központnak, Regina, Saskatoon, Edmonton és Calgary csak az 1960-as évektől számítva nevezhető annak), ez nem lett volna lehetetlen feladat. Mindazonáltal az is igaz, hogy Winnipeg kultúrájáról alig létezik szakirodalom – ugyanakkor Kürtösi végzett elsődleges forrásokra vonatkozó kutatást (a Torontói Egyetem Thomas Fisher Rare Book Library-ben, ahol fellelte és első ízben idézte a Winnipegi Little Theatre kiáltvány-szerű programját, l. 165-166 oldal), talán túl magas elvárás is lenne Kürtösivel szemben (akit igazán nem lehet azzal vádolni, hogy nem szorgosan végezte a kutatómunkát!), hogy kiterjessze kutatómunkáját a winniepegi levéltárakban fellelhető elsődleges forrásokra is. Ugyanakkor, lévén, hogy Brooker hagyatéka a University of Manitoba Archives and Special Collections-ban található (szintúgy a kiterjedt Brooker-FitzGerald levelezés) esetleg élhetett volna ezzel a lehetőséggel.

A világvárosi modernista kulturális tevékenység kanadai vizsgálata során nem egészen értem, miért pusztán egy lábjegyzet erejéig említi Morley Callaghant (219.o.), és John Glassco neve is pusztán egyszer fordul elő. E két szerzőnek a két háború közötti évek Párizsának bohém világáról szóló regényei (amelyeket ugyan évtizedekkel később publikáltak az 1920-as évek naplói, visszaemlékezései alapján) és a nemzetközi modernizmus vezető képviselőivel (Picasso, Hemingway, Gertrude Stein) való találkozásaiak megérdemelték volna a részletesebb vagy kevésbé részletes elemzést a kanadai modernizmusról szóló disszertációban.

Az sem egészen világos számomra, miért tér ki Kürtösi Mordecai Richler *Barney's Version* című regényére, ami a tárgyalt időszaknál (1920a-s-30-as évek) lényegesen később keletkezett (és nem taglal kifejezetten modernista témákat), s még kevésbé világos az 1958-ban született Michel Marc Bouchard művének bemutatása. Végülis a periodizáció homályos számomra: az 1960-as évek után a kanadai irodalomban a modernizmus úgymond átlényegül, vagyis a modernizmus és a posztmodernizmus keveredik – amint arra szerzőnk is utal Leonard Cohen kapcsán, aki e tekintetben úttörő szerepet játszott. Én úgy látom, ez egy teljességében más téma. Talán szerencsésebb lett volna egy pontosabban körülhatárolt időszakra (mondjuk 1970 előttre) korlátoznia magát, és annak az időszaknak az íásaival behatóbban foglalkoznia, ahelyett, hogy kimaradnak fontos 'szub-regionális' művek. E tekintetben felhívnám Kürtösi figyelmét egy olyan szövegre, amely segíthetett volna az általa vizsgált időszak záró-dátumának megállapításában, különös tekintettel arra, hogy rámutat a modernizmus és a posztmodernizmus közötti világos különbségtétel hiányára. Egy 2012-es, a manitobai irodalomról szóló konferenciáról szólva az Edmontonban dolgozó író és irodalomtudós Myrna Kostash a következőképpen tesz különbséget a központ-periféria diszkurzus vetületében a modernizmus *utáni*, jelenlegi posztmodern állapotot illetően: „A központtól távol született írások esetében megfigyeltem az 'ec-centricity' iránti érdeklődést. De ma már annyi féle 'marginalitás' van, hogy nincs hegemónikus 'központ', s így értelmetlen ehhez képest marginálisként jelölni egy irodalmat. Azóta, hogy a Nyugat-Kanadában alkotó szerzők politikai és irodalmi álláspontként megalkották a radikális regionalizmus fogalmát, a kanadai országos politikában, a városi demográfiában és a gazdasági potenciál nyugat felé történő elmozdulása miatt – nem is szólva a kulturális és gazdasági viszonyokban megjelenő globalizációról – újfajta perspektívára van szükség a tekintetben is, mit csinálnak *itt* az írók. Talán több értelme lenne ezt a jelenséget *localitásként* jellemezni: az 'itt' egyfajta decentralizált központ, ahol az írás megtörténik. Gondoljunk csak az *itt* intenzitására a Manitowapow projekt esetében, amely burjánzó kiterjedésben foglalja egybe a nyelvi és szövegi diverzitást. Az 'itt' lehet élőszóban elmondott történetek sora, sziklafestmények ...; az 'itt' lehet Lac Brochet és Norway House, a Szent-Lőrinc folyó, és még el sem jutottunk Winnipegig. Az 'itt' anishinabe, cree, metchif, angol.” (“What You Said, What I Heard”: Report on Let the Stars Shine: Symposium on Manitoba Writing,” Winnipeg, 9-12 May 2012)

Miközben folytathatnám, mit tartok lényeges hiányosságnak – és ezt kétségkívül erősen befolyásolja saját szakterületem, földrajzi helyzetem, elfoglaltságaim és részrehajlásaim,

továbbá bizonyos területeken tudásanyagom esetlegessége -, az tény, hogy a tárgyalás/mellőzés kérdése számtalan tényezőtől függ, mint amilyen az érdeklődési kör, a kutatási anyag hozzáférhetősége, az esztétikai 'alapanyag' korszakolásának és stilisztikai határvonalainak gyakran homályos értelmezése, nem is szólva az elemző időbeli, energiájára, a kutatás támogatására vonatkozó, valamint a kiadó által előírt terjedelmi korlátozásokról. Kürtösi Katalinnak e területeken döntéseket kellett hoznia, és megalapozottan hozta meg azokat. Pusztán azt kívántam jelezni, hogy – legalább röviden – ki kellene térnie ezekre a hiányosságokra.

Bár bizonyos szempontból szórszálhasogatásnak tűnhetnek megjegyzéseim, fontos kihangsúlyozni, hogy a monográfia kiemelkedő munka, ami megfelel az akadémiai doktori értekezéssel szemben támasztott elvárásoknak! Kürtösi Katalin olyan munkát végzett el, amit – ismereteim szerint – egyetlen kanadai kultúrtörténész nem tett meg: hatalmas információ-mennyiséget rendszerezett, szintetizált mind az irodalom (regény, irodalomtudomány, dráma, költészet, élet-történet) MIND a képzőművészet terén. (Gregory Betts, aki Kürtösisel egyidejűleg végzett kutatásokat a témából, pusztán az irodalomra tér ki.) Sikeresen állította fel témakörének elméleti paramétereit (a kronológiai tekintetében akadnak bizonytalanságok), és látókörét, elmélyültségét, valamint kiterjedését illetően páratlan irodalmi körképet nyújt. Sikeresen bővészkedett (hogy a közkedvelt kanadai kifejezéssel éljek) a modernizmus kényes, már-már lehetetlen definíciójának feladatával a könyvében felvállalt célok megvalósításához. Az Innisről, McLuhan-ról és Frye-ről szóló fejezet mesteri módon szintetizálja mind a modernizmus/modernitás, mind a központ/periféria problematikára vonatkozó írásaikat. Ez a fejezet egyszerre szálazza ki írásaikban ezeket a motívumokat és integrálja ezeket meggyőző magabiztossággal a kötet érvelési rendszerébe. Meggyőzően illesztette be az élet-történet kategóriáját a modernista írásmód kiterjeszhető koncepciójába. Feltárt olyan fontos, korábban nem publikált ismereteket, mint pl. Lawren Harrisnek a Thomas Fisher Rare Book Library-ben őrzött díszlet-tervei. És tette mindezt angol nyelven – ami nem anyanyelve, még csak nem is angol nyelvű közegben él és dolgozik – olyan stílusbeli és fogalmi tisztasággal, ami anyanyelvi beszélők között is ritkaság. Számomra rejtély, hogyan tudta ezen a szinten elsajátítani a nyelvet – még akkor is elismerően adóznék e magas nyelvi színvonal előtt, ha egész felnőtt életét Angol-Kanadában töltötte volna magyar bevándorlóként. Ez nem zárja ki, hogy akad egy-két példa nyelvi sutaságra (pl. 'religiousness' a 'religiosity' helyett, vagy a 'Haida' kifejezés pontatlan többes száma, illetve a felkiáltó jel a 'sic' után, ami az angolban nem szokásos), de ezek nincsenek jelen nagyobb arányban, mint igényes anyanyelvi beszélők esetében, pusztán jellegükben térnek el azoktól. Röviden összefoglalva: ez egy szépen megírt, elméletileg igényes, történelmileg jelentős, és irodalomtörténetileg remekül megfogalmazott disszertáció.

Ezennel kijelentem, hogy a fenti disszertációt szóbeli védésre és az MTA doktora cím odaítélésére alkalmasnak tartom.

Winnipeg -Budapest, 2016. június-július.

Oliver A. I. Botar
a művészettörténet professzora
School of Art
Manitobai Egyetem,
Winnipeg, Kanada